

УДК 347.626.2

Г.П. ЦИВЕРЕНКО,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

О.О. ТРИКОЗ,

*спеціаліст відділу режиму секретного та оперативного
документального забезпечення ГУМВС України в Дніпропетровській області*

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР: УКРАЇНЬСКА СУЧАСНІСТЬ

У статті досліджено поняття шлюбного договору, основні етапи розвитку законодавства про регулювання майнових відносин подружжя, порядок укладення шлюбного договору, його зміст і динаміка. Дається характеристика новел Сімейного кодексу України щодо шлюбного договору, визначаються їх позитивні риси та недоліки, визначено співвідношення шлюбного договору з цивільно-правовими договорами, передбаченими в Цивільному кодексі України.

Ключові слова: шлюб, подружжя, шлюбний договір, майно, спільне майно.

За роки незалежності українське суспільство зазнало докорінних змін. З'явилися перші позитивні результати ринкових реформ, спрямованих на розвиток нових форм господарювання, подолання важкого економічного становища та соціальний захист населення, продовжує утверджуватися приватна власність, у тому числі й на землю. Активно продовжуються процеси щодо завершення створення докорінно нової, хоч і не позбавленої поки що вад і прогалин, правової системи. Не минули ці тенденції й сімейні відносини.

Прогресивним кроком серед цих позитивних змін можна назвати введення до Кодексу про шлюб та сім'ю Української Радянської Соціалістичної Республіки норм про шлюбний контракт (договір) Законом України від 23 червня 1992 р. Так, уперше в Україні з'явилося законодавчо закріплене право подружжя на укладання шлюбного контракту [3, с. 203].

Введення цього нового і необхідного в ринкових умовах правового інституту мало надзвичайно важливе значення, але доля його склалася нетрадиційно. Проіснувавши в законодавстві нашої держави (до набрання чинності Сімейним кодексом України), він так і залишався поверхово врегульованим та мало застосовуваним у практиці. Пояснити це можна, зокрема, критичним ставленням населення до шлюбного контракту, обумовленим традиціями радянського періоду, недостатністю у населення правових знань про значення та праворегуючі функції шлюбного контракту, а також недостатньою активністю сімейно-правової науки.

Значення шлюбного договору різко підвищилося з прийняттям Верховною Радою України 10 січня 2002 р. Сімейного кодексу України, який мав набрати чинність з 1 січня 2004 р. У Сімейному кодексі України інститут шлюбного договору зазнав суттєвих змін, повинні були багатьма законодавчими новелами.

Переважаюча більшість країн світу давно визнали доцільність існування інституту шлюбного договору в законодавстві. У різних країнах цей інститут має свої особливості, проте мета його існування єдина – надати подружжю достатньо широкі можливості для самостій-

ного визначення своїх майнових відносин у шлюбі, щоб вони мали змогу за необхідності змінити режим майна, встановлений законом, який автоматично починає діяти з моменту укладання шлюбу. Не може бути винятком у вирішенні цієї проблеми і правова система України.

Шлюбний договір являє собою яскравий приклад найбільш суттєвих новел сімейного законодавства. Поява цього інституту в сімейному праві України у 1992 р. уперше надала можливість укласти шлюбний контракт (договір) особам, які збиралися укласти шлюб. Це поставило юридичну науку взагалі та науку сімейного права зокрема перед необхідністю детального вивчення шлюбного договору як інституту сімейного права, а також ретельного вивчення його ролі та значення для суспільства, регулювання шлюбно-сімейних відносин, спрямувало увагу юристів на розгляд умов, порядку укладання та виконання шлюбного договору, умов його дійсності та на відповідальність за неналежне його виконання [14, с. 64].

Нині в Україні, як і в інших зарубіжних країнах, сформувалося в основному два правові режими: законний і договірний. Законний правовий режим майна визначається законодавством, договірний – шлюбним договором (контрактом). Однак визначенню цих двох правових режимів, які цілком закріпилися в Сімейному кодексі України, передували складний історичний розвиток сімейних відносин, зумовлений суспільно-економічним, політичним розвитком суспільства. Саме під час цього розвитку відбувалося формування сімейних відносин. Власне це врешті-решт і спричинило необхідність переходу від простих форм регулювання цих відносин до складних, у тому числі за допомогою шлюбного договору.

Майнові відносини подружжя на окремих етапах розвитку радянської держави регулювалися радянським законодавством по-різному. У перші ж роки як у Росії, так і в Україні було прийнято кілька надзвичайно важливих сімейно-правових актів. Як у Російській Федерації, так і в Українській Радянській Соціалістичній Республіці 20 лютого 1919 р. було прийнято, зокрема, декрети «Про громадянські шлюби», «Про розлучення». У Російській Федерації в 1918 р. було прийнято Кодекс про акти громадянського стану, шлюбно-сімейне та опікунське право. У липні 1919 р. в Україні також був прийнятий Сімейно-шлюбний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки, який, однак, фактично не набрав чинності у зв'язку з військовими подіями на території України.

Післяреволюційними законодавчими актами нова радянська влада намагалася змінити усталений століттями порядок – зробити незалежність подружжя один від одного в майнових відносинах реальною. А також спробувала надати певні гарантії, прикладом яких могла бути норма ст. 106 Сімейного кодексу РСФСР 1918 р., яка акцентувала, що «угоди між подружжям, спрямовані до применшення майнових прав дружини або чоловіка, недійсні й не обов'язкові як для третіх осіб, так і для самих чоловіка та дружини, які можуть у будь-який момент від виконання їх відмовитися». Хоча тут йдеться про незалежність і чоловіка, і дружини, але маємо підстави вважати, що насправді малася на увазі, власне, незалежність дружини, оскільки права чоловіка на той час були і так досить широкими.

Подібна ситуація складалася і на території України, де у зв'язку з прогалинами у правовому полі певний час діяли акти Російської Федерації. І хоча Сімейний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки практично не набув чинності, його положення, безперечно, не могли не впливати на становлення сімейного права в Україні [14, с. 60]. Звичайно, перший Сімейний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1919 р. багато в чому відтворював побудову Сімейного кодексу Російської Федерації. Зокрема, ст. 85 Сімейного кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки встановлювала принцип роздільності щодо дошлюбного майна і майна, придбаного подружжям за час шлюбу.

Важливо також зауважити, що згідно з декретом РНК УРСР «Про громадянський шлюб» від 20 лютого 1919 р. лише зареєстрований шлюб міг бути підставою для виникнення особистих і майнових подружніх відносин. Такий саме підхід був зафіксований у ст. 52 СК РФ. Таким був перший етап розвитку радянського сімейного законодавства.

Наступним кроком розвитку сімейного права було затвердження Верховною Радою СРСР 27 липня 1968 р. Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про шлюб та сім'ю. На їх підставі в союзних республіках було розроблено кодекси про шлюб та сім'ю. В Українській РСР Кодекс про шлюб та сім'ю (надалі – КпШС України) було затверджено Вер-

ховною Радою 26 червня 1969 р. З певними змінами та доповненнями він проіснував до 1 січня 2004 р.

У ст. 22–31 Кодексу про шлюб та сім'ю України, зокрема, знайшли відображення положення про роздільність дошлюбного майна; про спільність майна, нажитого подружжям у період шлюбу, за певними винятками; про дію права спільної сумісної власності лише між подружжям, яке перебуває у зареєстрованому в органах ЗАГСу шлюбі. За період із моменту прийняття в 1969 р. Кодекс про шлюб та сім'ю Української Радянської Соціалістичної Республіки у статті, що врегулювали майнові відносини подружжя, було внесено зміни до трьох статей [4, с. 204]. Ст. 28 Кодексу про шлюб та сім'ю було доповнено нормою про те, що суд може визнати майно, нажите кожним із подружжя під час їх роздільного проживання при фактичному припиненні шлюбу, власністю кожного з них. До внесення цієї норми майно, нажите подружжям за час такого проживання, вважалося їх спільною власністю.

Законом України від 23 червня 1992 р. у Кодекс про шлюб та сім'ю України було внесено ст. 271 «Право подружжя на укладення шлюбного контракту», а також було доповнено ст. 31 «Звернення стягнення на майно подружжя» частиною четвертою про те, що правила ст. 22, 24, 25, 26 застосовуються у тому разі, якщо шлюбним контрактом не встановлено інші положення [4, с. 204].

Сімейний кодекс України водночас істотно вплинув на формування правового режиму майнових відносин подружжя. Сімейному кодексу України притаманні такі головні риси правового режиму майна подружжя:

1. Правовому регулюванню відносин власності подружжя присвячено гл. 7 «Право особистої приватної власності дружини та чоловіка» (ст. 57–59), гл. 8 «Право спільної сумісної власності подружжя» (ст. 60–74), гл. 10 «Шлюбний договір» (ст. 92–103). Тобто в зазначених трьох главах вміщено всього 30 статей (в чинному Кодексі про шлюб та сім'ю України 1969 р. таких статей – 10).

2. Як і в Кодексі про шлюб та сім'ю, у новому Сімейному кодексі передбачено законний і договірний правові режими.

3. У новому Сімейному кодексі при дії законного правового режиму збережено принцип спільності майна, набутого подружжям у період шлюбу, та принцип роздільності дошлюбного майна.

4. У новому Сімейному кодексі, порівняно з чинним кодексом про шлюб та сім'ю, значно розширено свободу укладення шлюбного договору та його умов, що може призводити до ліквідації режиму спільності майна подружжя та відповідного зниження гарантій захисту їх майнових прав.

5. Якщо чинний Кодекс про шлюб та сім'ю передбачає дію сімейно-правового режиму спільності лише щодо подружжя, яке перебуває в зареєстрованому в органах Реєстрації актів громадянського стану у шлюбі, то новий Сімейний кодекс впроваджує поширення дії такого режиму і на майнові відносини осіб, які перебувають у фактичному шлюбі, що є фактично поверненням до стану, який існував до прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1941 р., яким було скасовано визнання юридичної сили за фактичними шлюбами в частині майнових відносин осіб, які перебували у такому шлюбі. Таке правило Сімейного кодексу України (ст. 74) є кроком назад, а тому не може бути визнано прогресивним [3, с. 135]. На наш погляд, на майнові відносини фактичного подружжя мають поширюватися норми цивільного законодавства про спільну власність.

З нашої точки зору, є всі підстави вважати шлюбний договір різновидом цивільно-правових договорів. Проте не має жодних підстав заперечувати, що йому притаманні як загальні для будь-якого договору ознаки, так і суто специфічні. Оскільки в Україні у цивільній та сімейно-правовій науці не приділяється належної уваги розробці загальної теорії договорів, що укладаються суто подружжям, то маємо розглядати інститут шлюбного договору у контексті загальної теорії цивільно-правових договорів. Але при цьому маємо пам'ятати про особливий характер цього договору та специфічність його суб'єктного складу [5, с. 175].

Особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, і особи, які у такому шлюбі не перебувають, мають різний правовий статус. Майнові права останніх достатньою мірою захи-

щено нормами цивільного законодавства про власність. Тому норму ч. 2 ст. 74 СК України необхідно вилучити і ввести нове правило про те, що на майнові відносини жінки й чоловіка, які не перебувають у шлюбі, але проживають спільно, поширюються норми цивільного законодавства про спільну власність.

Що ж стосується фактичного подружжя, то наслідуючи принцип свободи цивільно-правового договору, вони можуть оформити між собою угоду про встановлення режиму роздільної чи часткової власності на майно, а також укласти будь-які інші не заборонені законом угоди. Втім, це не буде шлюбним договором у буквальному значенні цього слова. Адже, у цьому разі втрачає сенс навіть сама назва договору. Такий договір повинен відповідати загальним нормам цивільного права [5, с. 745].

Чинне сімейне законодавство містить правило, яке ставить під сумнів можливість укладання шлюбного контракту взагалі. Йдеться про вимогу закону стосовно неможливості погіршення положення кого-небудь з подружжя порівняно із законодавством України. Тлумачення такої умови, без сумніву, становить значні труднощі, що зокрема спричинено тим, що поняття «погіршення» є неоднозначною оціночною категорією та не має конкретного змісту. Тому при реалізації цієї вимоги законодавства виникають значні проблеми. Проте розв'язувати їх необхідно не шляхом простого зіставлення умов шлюбного контракту з нормами чинного законодавства, а виходячи із загального змісту права і необхідності всебічного захисту інтересів подружжя і третіх осіб. Сімейний кодекс України хоч і не містить такого правила, але водночас вводить нові межі, за які не можна виходити при укладенні шлюбного контракту [15, с. 108]. Так, відповідно до ч. 4 ст. 93 Сімейного кодексу України «шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище».

Отже, шлюбний договір – це документ, який укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується між подружжям, а також особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, регулює майнові відносини між подружжям (наприклад, визначає розмір часток кожного із подружжя зі спільного майна), у тому числі визначає їхні майнові права та обов'язки як батьків. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. Подружжя може вносити зміни до шлюбного договору, укладаючи відповідний договір, який підлягає нотаріальному посвідченню. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. Якщо договір укладено після реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення. У разі, коли розмір частки при поділі майна дружини та чоловіка неможливо визначити за домовленістю між ними або за шлюбним договором, спір може бути вирішений судом.

Подружжя також має право відмовитися від шлюбного договору. У такому разі права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – N 21. – Стор. 135. – Від 31.05.2002.
2. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 № 2006-VII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969 р. – № 26. – Стор. 204. – Від 27.06.1969.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 № 435-IV // Офіційний вісник України. – N 11. – Стор. 7. – Ст. 461. – Від 28.03.2003.
4. Цивільний процесуальний кодекс України №1618-IV від 18 березня 2004 р. // ВВР. – 2004. – №40–41, 42. – 492 с.
5. Антошкіна В. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям) / В. Антошкіна // Право України. – 2011. – № 11. – С.79–82.
6. Антокольская М.В. Семейное право / М.В. Антокольская. – М.: Юристъ, 2002. – С. 28.
7. Ариванюк Т. До питання про укладення угод за участю подружжя / Т. Ариванюк // Право України. – 2011. – № 9. – С. 61–64.

8. Бойко М.Д. Цивільно-правові документи / М.Д. Бойко, В.М. Співак, М. Хазін. – К., 2007.
9. Бориславська М.В. Загальна характеристика договірної регуляції сімейних правовідносин / М.В. Бориславська // Наукові праці. – 2007. – Т. 69. – Вип. 56. – С. 195–198.
10. Галиця О. Шлюбний договір / О. Галиця // Юридична газета. – 2009. – 15 вересня. – №37 (211). – С. 9.
11. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
12. Дякович М.М. Сімейне право: навч. посібник / М.М. Дякович. – К.: Правова єдність, 2009. – 512 с.
13. Жилінкова І. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним кодексом України / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 122–130.
14. Жилінкова І. Розвиток інституту шлюбного договору / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 1. – С. 60–68.
15. Жилінкова І. Шлюбний контракт: чинне законодавство та перспективи його розвитку / І. Жилінкова // Право України. – 2000. – № 6. – С. 108–111.

В статье исследованы понятие брачного договора, основные этапы развития законодательства об имущественных отношениях супругов, порядок заключения и исполнения брачного договора. Дана общая характеристика новелл Семейного кодекса Украины о брачном договоре, определены положительные законодательные решения, а также выявлены проблемы и противоречия.

Ключевые слова: брак, супруги, брачный договор, имущество, общее имущество.

The article is devoted to the important problems of the marital contract, the main stages of the development of the legislation concerning the regulation of property relations of a married couple, the procedure of drawing the marital contract, its contents and dynamics. The novelties of the new Family Code of Ukraine with regard to the marital contract, their positive features and defects are analysed, the correlation between the marital contract and civil-law agreements, envisaged by the Civil Code of Ukraine, is defined.

Key words: marriage, conjoints, marital contract, property, common property.

Одержано 15.02.2013.